

Argejő Éva

A hatalomnak alávetett test

Állambiztonsági játék a testtel (1945–1956)

Az inkvizíció börtöne [...] a velencei ólomkamrák [...] pár száz évvel az Úrnak 1950-es esztendejét megelőzően. Nos, tettem fel magamnak a kérdést, mi változott?!

Talán a kínzatás eszközei, talán az életet oly szörnyűn berekesztő egzekúció módja. Nem máglya, hanem bitó.

Szász Béla: *Minden kényszer nélkül*

A történelem eddigi tanúsága szerint *hatalom és test* viszonya minden korban fontos szerepet játszott a kialakult politikai egyensúly fenntartásában. Ha Foucault nyomdokain haladva, a testet olyan anyagi felszínnek tekintjük, amelyre az intézményes hatalom „íróeszközeivel” írja rá a jeleit, jelhordozó társadalmi szubjektumot formálva az emberi húsból, akkor ezt a nyomot követve kísérelem megállambiztonsági nézőpontból rekonstruálni egy konkrét történelmi időszak, az 1945–1956 közötti évek hazai eseményeit.

Forrásként a koncepciók perек és az Államvédelmi Hatóság tevékenységének ötvenes évek végi felülvizsgálata során keletkezett állambiztonsági iratanyagot, valamint a túlélők narratív emlékezetét őrző memoáriródmalmat használtam fel, tudatosan törekedvén minél több eredeti részlet megismertetésére. Hatalom és test viszonyát vizsgálva, a kor szereplőinek társadalmi habitusukból eredően eltérő reprezentációja, a történelem megélésének személyes módja érdekelt: miként vélekedtek az állami hierarchia különböző szintjén hatalmat gyakorlók a testről, hogy bántak (el) a testtel, és a hatalmuknak alávetettek miféle testtapasztalással éltek meg történelmünknek ezt a nyomasztó korszakát. Az állambiztonsági dossziékból jól nyomon követhető koncepciók perек közül különösen a 30 peréből álló, 141 személyt érintő és 15 halálos ítélettel záruló Rajk-per eseményei tűntek a téma szempontjából különösen tanulságosnak. E grandiózus persorozat hatalmi „üzenete” ugyanis magában hordozta Rákosi Mátyás ellenségképének szinte valamennyi szereplőjével való leszámolást. A Horthy-korszak egyházi és katonai „reakciók” erőmaradványainak likvidálását éppúgy, mint a párt külső-belső „árulóinak” felgöngyölítését, és az ország ellen „kémkedőkkel” való leszámolást egyaránt. E korszak történéseinek belső dinamikáját a kommunisták „helycserés támadásai” tették még csavarosabbá. Sokan közülük a Horthy-korszak illegalitásának küzdelmes börtönévei után hirtelen a hatalom csúcsára kerültek, s hajdani üldözötként most „a munkásosztály ökleként” üthettek vissza kínzóikra, míg-

nem néhányan saját elvtársaik által lefogva, váratlanul ismét a börtönben, netán egyenesen a bitó alatt találták magukat.

Az 1945 után létrejött koalíciós hatalomnak, saját önmeghatározásaként is, deklarált célja volt a Horthy-korszak politikai szereplőivel való gyors és hatékony leszámolás. Büntetési gyakorlata az új elit dolgok rendjéről vallott felfogását demonstrálta: a *nyilvános, törvényes és teátrális példastatuálást* tekintették követendőnek. Az 1945 márciusában Péter Gábor vezetésével szovjet mintára megalakított politikai rendőrség és a HM Katonapolitikai Osztálya (ismertebb nevén: Katpol) által külföldről hazahozatott, és itthon lefogott volt fasiszták és háborús bűnösök felett népbíróági perekben ítéleztek. A fokozott nemzetközi figyelem miatt, az olyan ismert háborús bűnösök kihallgatása során, mint Bárdossy László, Imrédy Béla vagy Szálasi Ferenc, nem alkalmaztak fizikai kényszert, de hogy a többi őrizetessel nem bántak kesztyűs kézzel, az kiderül Péter Gábor vallomásából:

„Rákosi Mátyás már 1945-ben nyomatékosan felhívta a figyelmemet, hogy az ellenséget gyűlölni kell és emlékeztetett, hogy a Horthy-rendszerben velünk, kommunistákkal szemben milyen durva, kegyetlen kényszert alkalmaztak. Ezekre a körülményekre többször utalt előttem négyszemközt is, [...] és olyan utasítást adott, hogy az őrizeteket bántalmazni kell, mert ezek ellenségek, nem kell kímélni őket.”¹

Bántalmazások később is történtek, mi több, az intézményesült terror lényegi elemévé váltak, s Péter Gábor megbízhatóan végezte a feladatát:

„Rajk László, mint belügyminiszter ugyancsak megkövetelte az őrizetesk bántalmazását. Így 1947-ben a Nagy Ferenc-féle összeesküvés vizsgálata idején Rajk László órákat töltött az Államvédelmi Hatóságon, és közvetlenül az osztályvezetőknek adott utasítást, hogy tekintet nélkül arra, hogy az őrizetesk vallanak, és mit vallanak, verjék meg őket. Ebben az esetben mielőtt hazamentem, minden éjjel bementem a kihallgatásokra és meggyőződtem arról, hogy valóban folynak-e a bántalmazások.”²

Az egyeduralomra törő kommunista párt a koalíciós pártok vezetőinek felmorzsolására a politikai „testexportálás” sajátos módszerét vetette be. A Magyar Közösség ügye kapcsán 1947. február 25-én Kovács Bélát, az FKGP főtitkárát elhurcoltatták a Szovjetunióba, arra való hivatkozással, hogy „az összeesküvés, amelynek részese, a szovjet hadsereg ellen is irányult”,³ majd miután itthon bejelentették a Svájcban tartózkodó Nagy Ferenc lemondását, Rákosi telefonbeszélgetésében az „önkéntes” emigrációba vonulást sugallta a miniszterelnöknek. Az események baljós fordulatától hajtva Varga Béla parlamenti elnök Bécsbe

¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 2.1. (Zárt) VI/1-c/1 (*Péter Gábor és társai*)

² ÁBTL 2.1.(Zárt) VI/1-c/1

³ Rákosi 1997: 361.

távozott, s példáját hamarosan mások is követték. „Nagy Ferenc lemondása csak az első lépés volt, ő volt a malomkő, mely elzárta a forrás nyílását. A nagytakarítás ezután kezdődik” – írta visszaemlékezésében Rákosi.⁴

KONCEPCIÓ ÉS MÓDSZER

A Kominform 1948. júniusában Titot vétkesnek találta, és a Jugoszláv Kommunista Pártot kizárta a „béketáborból”. Rákosi frazeológiájába ekkortól szervesültek az „éberség fokozása” és az „osztályharc éleződése” kifejezések,⁵ mely ideológiát az Andrássy út 60-ban a Szűcs Ernő-féle felütésben tartotta napirenden: „mi most a két világrendszer közötti kiéleződött osztályharc titkos háborújának frontvonalában harcolunk” – hirdette Péter Gábor helyettese.⁶ A „jugoszláv ügy” kirobbanásával kezdődő koncepciós perekkel Rákosiék a társadalom *deklarált* értékeire hivatkoztak ugyan, de a kulisszák mögött már a politikai ellenfelek börtönök mélyén és internálótáborok poklában történő *titkos* eltüntetésén dolgoztak. Hamarosan kezdetét vették a párton belüli leszámolások is. A moszkoviták közül leginkább Rákosiban gyökerezett meg az a nézet, hogy a párt felszabadulás előtt Magyarországon élő vezetői és funkcionáriusai: „Mind a horthysta politikai rendőrség ügynökei, besúgóí voltak, máskülönben nem maradtak volna életben, nem tudtak volna dolgozni.”⁷ Ugyanígy nem tartották megbízhatónak az 1945 előtt nyugati országokba emigrált kommunistákat sem, „mert az imperialista hírszerző szervek beszervezték őket, és mint azok ügynökei befurakodtak a pártba. Sőt még a felszabadulás előtt a Szovjetunióban élő elvtársakat sem tartották mind megbízhatónak, sokat közülük trockistának tartottak”.⁸ Az ötvenes évek koncepciós pereinek felülvizsgálati jegyzőkönyve így összegezte az államvédelem korabeli tevékenységét:

„Az ilyen körülmények között kialakult súlyos gyanakvó légkörben az Államvédelmi Hatóság munkája rendkívül káros irányba terelődött. [...] Erőszak és kényszer alkalmazásával beismertettek előre kiagyalt vallomásokot és azok alapján nagy politikai bűnpereket készítettek elő, melyeknek szenvedő alanyai a velük szemben alkalmazott fenyegetések és megfélemlítések hatása alatt a későbbi bírói eljárás során sem merték az igazságnak megfelelően módosítani a tőlük törvényellenesen kieroszakolt vallomásokot, és így a koholt vádak alapján egyesek halálbüntetésben, mások súlyos szabadságvesztésbüntetésben részesültek.”⁹

⁴ Rákosi 1997: 387.

⁵ Gyarmati 1995.

⁶ Farkas 1990: 202.

⁷ ÁBTL 2.1.(Zárt) IX/2 24. o. (*Összefoglalók koncepciós ügyekben*)

⁸ ÁBTL 2.1.(Zárt) IX/2 24–25.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 (*Farkas Mihály*)

Farkas Vladimír vallomása a terrorszervezetet működtetők szemszögéből enged betekintést az ÁVH tevékenységébe: „Soha senki engem [...] nem figyelmeztetett arra, hogy akár egyetlen törvényszakaszt is át kellene tanulmányoznunk [...], nekünk csak azt mondták, hogy a legfőbb törvény a párt szava.”¹⁰ A kényszervallatásokban, a verésekbe időnként maga is beszálló Péter Gábor sem talált kivetnivalót, mert mint mondta: „...azt tanultam, hogy a gyerek is véresen születik”.¹¹ Péter egyébiránt is „...nagy gyűlöletet táplált olyanokkal szemben, akik állítólag »nem szerették az ÁVH-t és ezen keresztül a pártot«”.¹² Felfogása szerint az általa vezetett politikai rendőrség mindig csak a feladatát tette, ami rossz volt benne, az nem a szervezet működéséből és módszereiből, hanem a legfelső hatalmi szint döntéseiből fakadt.

Az új hatalomnak céljai eléréséhez új tudásra, új politikai technológiákra és technikákra volt szüksége. Rákosi több ízben is felhívta Péter Gábor figyelmét, hogy a múlt érában úgy tudtak verni az erőszakos szervezetek, hogy annak nyoma sem maradt, és nem járt halálos következményekkel. S mivel a kulákokat tekintette egyik fő ellenségének, utasítására 1946-ban Péter Gábor külön verőcsoportot hozott létre, „melynek tagjai esetenként vidéken a falusi osztályharc során többnyire kulákok ellen fizikai kényszert alkalmaztak”.¹³ Ezt követően, az ÁVH főorvosa dr. Bálint István ezredes 1947-ben olyan, négy előadásból álló „verés-technikai” sorozatot tartott az állambiztonsági tiszteknek, melyen megtanította, hogyan kell hatékonyan használni a kínzástechnikai eszközöket, és hogyan kell úgy verni, hogy annak külsérelmi nyoma ne maradjon. A koncepciók perkedeténél ez a kulákverő csapat alakult át az őrizetesek fizikai bántalmazására specializált „verőcsoporttá” Princz Gyula vezetésével, aki felülvizsgálati vádiratának tanúsága szerint:

„... mint a helybeli verőcsoport vezetője kiemelkedő szerepet töltött be a koholt politikai perek őrizeteseinek kegyetlen sanyargatásában és brutális bántalmazásában. Ő volt az, aki a legkülönbözőbb kínzó módszerek és eszközök használatát, a szakszerű bántalmazást honosította meg az állambiztonsági hatóságban. Így a lemezelenített őrizetesek gumibottal való bántalmazása, olykor gúzsbakötéssel egyidejűleg, csuklóztatás, békaügetés, áramfejlesztővel való villanyoztatás, heremorzsolás, az őrizetes fejére helyezett csöpögtető berendezéssel való sanyargatás, falra állított ceruzának homlokkal való támasztása...stb. feltehetően volt a csoportja által használt kínzóeszközök és módszerek között.”¹⁴

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V 150023 49. (*Farkas Vladimír*)

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-150023 19. (*Péter Gábor vallomása*)

¹² ÁBTL 3.1.9. V-150023 35. (*Péter Gábor vallomása*)

¹³ ÁBTL 2.1.(Zárt) VI/1-c/1

¹⁴ ÁBTL 2.1. (Zárt) VI/1-c/1

Korai időszakában a terrorszervezet „külső” segítséget is kapott. Hogy célirányosan vegyék kezelésbe a testet, a Belgrád rakpart ÁVH épületének földalatti börtönrendszerében kínzás előtt *testtérképet* készítettek a rabokról:

„Egy nagy terem volt látható, falain sok vérfolttal, padlóján csatorna húzódott végig, szintén véres folyadékkal telve. [...] Vidovics egy orosz csoport előtt állt [...] kitarató tagadására megkezdődött a kínzás. Két ápoló-szerű jelenség jött, parancsot adtak a levetkőzésre. Az egyik, kezével tapogatva végigment Vidovics egész testének izomzatán és oroszul diktálta a másíknak megfigyeléseit. A másik [...] a bemondás alapján pontos térképet készített Vidovics testi alkatáról. A három katona megkezdte a „kezelést”. Az orosz egészségügyi a maga készítette „térképet” nézve orosz nyelven parancsokat osztott, s a parancsoknak megfelelően a három katona Vidovics testének különböző helyeire mért ütések. [...] Egyszer csak elájult.”¹⁵

A TEST MEGKAPARINTÁSA

Elias Canetti *Tömeg és társadalom* című művében a hatalom természetét olyan zsigerműködésként írja le, amely a markoló kezek, a marcangoló fogak, és a telhetetlen torok mohó nyelésének segítségével valósággal bekebelezi áldozatait, s e vízióban fontos szerepet tulajdonít a halál gondolatának. Első állomásként a test felkutatását és megragadását írja le, melynek során a hatalom birtokosa már „figyeli a zsákmányt, húsnak látja, holott még él”.¹⁶ A hajtók félelemkeltő erejét kiszámíthatatlanságuk és féktelen kegyetlenségük kölcsönözi. A „csengőfrász” kifejezés jól érzékeltette a kor hangulatát, a letartóztatások körüli bizonytalanságot, az elhurcolástól való szorongást, mely beivódott a hétköznapi életbe, s mint a Rajk-ügy kezdetén kiderült, ez alól még a hatalom csúcsán lévők sem érezheték biztonságban magukat.

„Rajk a dolgozószobába invitálta a váratlan és szokatlan időben érkezett vendégeket, de vezetőjük kijelentette, Péter Gábor közlendőinek természete úgy kívánja, hogy Rajk velük tartson az ÁVH-ra. [...]. A miniszter tiltakozott [...], de végül Péter Gábor emberei megragadták és erőszakkal magukkal vonszolták. Rajkné kinézett az ablakon, láthatta még, hogy védekező férjét, lábánál is fogva, miként emelik az ÁVH tiszték egy fekete gépkocsiba.”¹⁷

¹⁵ Ispánki 1995: 257.

¹⁶ Canetti 1991: 207.

¹⁷ Szász 1979: 63.

Rákosi szerint Rajk László „a párt belső ellensége, amely a párt szívéig hatolt”, s ezért vétette őrizetbe.¹⁸ Ennek a szövevényes ügynek az állambiztonsági hátterére Farkas Vladimír évekkel későbbi vallomása világít rá némiképp:

„Rajk [...] fel akarta oszlatni az ÁVH-n a kommunista pártszervezeteket és funkciójukat a Rendőregyesületekkel kívánta betölteni. Olyan vizsgák kötelező teljesítéséhez akarta kötni az ÁVH tisztii állományába tartozást, amelyek egyenlők lettek volna a munkásszámításával, iskolázatlan tisztii állomány nagyszámú elbocsátásával. Megtagadta az államvédelmi szervektől az anyagi támogatást. Nem helyezte a szovjet elvtársakkal való szoros együttműködést.”¹⁹

A koncepciók perék többi szereplője is valamiképp az új politikai elit hatalmi törekvésének útjában állt. A lefogottakat az addigra a hatalom legfőbb eszközévé előlépett politikai rendőrség mohó „torka” nyelte el, elítéltek ezreit tüntetve el a „gyomrában”, hogy közülük sokan elő sem kerültek soha.

A TEST MEGTÖRÉSE

A korszak politikai eszköztárának kitüntetett színterei az ÁVH börtönei és internáló táboraik voltak. „Az Államvédelmi Hatóság azért van, hogy a rosszat lássa meg az emberekben. A jót meglátni nem az ő dolga” – Farkas Mihály elhíresült kijelentése egész szellemiségében áthatotta a szervezetet. „Ne csak őrizz, hanem gyűlj is!” – hirdette a Váci ÁVH Fegyház őreinek szobafelirata, mely magyarázatul szolgálhat a „megjárta a börtönök poklát” szófordulatra, miként Faludy György is *Pokolbéli víg napjaim*ként emlékezett a magyar államvédelmi szerveknél töltött keserves időszakára. A „begyűjtött” rabok megtörésének nem pusztán a fájdalom okozása volt a célja, sokkal inkább a testük feletti hatalom folyamatos demonstrálása. Az idő manipulálásával, a nappalok és éjszakák összemosásával, érzékeiktől való megfosztással morzsolták fel végső ellenállásukat, hogy azután a hatalom „szobrászmestereiként” könnyűszerrel formázzák a testüket azzá, amire szánták őket.

Az „elnyelt” testek kezelésbevételének első fázisa a rabok személyiségüktől való megfosztása volt. Egyediségük lehántásához testük uniformizálásán keresztül vezetett az út, a kopaszra nyírás, a rabruhába bujtatás mind ezt szolgálta, s ennek volt kelléke a rabruhán viselt jel is: „Ezentúl Ön nem ember, csak egy szám.” – közölte őre egy korabeli per fővádlottjával.²⁰ Hogy igazi fogollyá változtassák őket, hatalmi szerepfelülírással kiürítették a gondolataikat, és lefoszlatták róluk az egyéniségüket.

¹⁸ ÁBTL 2.1. (Zárt) VI/1-c/1 3.

¹⁹ ÁBTL 3.1.9. V-150023 23–24. (Farkas Vladimír vallomása)

²⁰ Ispánki 1995: 242.

„Ez a ház olyan, mint a vasöntöde. Adva vannak a kész formák. Azokba az »anyagot« belepréselik. Az egyik vádlott puha, olvadékony. Őt beleöntik. A másik kemény. Őt gőzkalapáccsal beleverik. Az eredmény mindig ugyanaz.”²¹

A hatalom birtokosai jól tudták, a rabok annál kezelhetőbbé válnak, minél inkább beépülnek az irányítás technikái a mindennapi életükbe. A testet-lelket megfegyelmező hatalom totális kontrollja alá vont rabok reggelenkénti börtön-ébredése már úgy zajlott le „mint egy ijesztő nagy gépkolosszus mozgása. Hang, kérdés, probléma nélkül. Személytelenül. Néma intésre, vad tekintetre. Mintha az örök és a foglyok távirányítású robotemberek lennének”.²²

A testek uniformizálásával a büntetés is mindinkább intézményessé vált, melynek kollektív jellegét a rabok testmasszaként való kezelése hivatott demonstrálni. Teátrális eszközei voltak ennek a testek összeláncolása, testkupacok képezése, csordában terelésük, sorverések és a fegyelmezés céljából történő, rendszeresen visszatérő tömegütlegetések.

„A lépcsőkön, a feljáratnál, mindenütt örök. Szíjjal, gumibottal, botokkal. Kék ingben vannak, ujjuk felgyűrve, arcuk vörös a melegtől és a dühtől. Hajuk csapzottan lóg, homlokukról dől a verejték. Az egész börtön merő jajkiáltás, ordítás, állati üvöltés: a fájdalom borzalmas szimfóniája. A földön mindenütt rabok fetrengenek, vérfoltok borítják a padlót, emberi ürülék bűze terjed. A 60–70 éves öregek nem bírják már úgy a verést, mint a fiatalok”.²³

A rendszer nemcsak megtűrte, de szinte előírta a foglyokkal való kegyetlenkedést, ez a fegyelmezés ugyanakkor a börtönörök kordában tartását is szolgálta, mintegy az intézményi egyensúly fenntartásaként.

Michel Foucault Jeremy Bentham multifunkcionális Panopticon-tervezetét méltatva, leírja a hatalom tökéletes és automatikussá vált működésének azt a példáját, mikor a hatalom gyakorlója már nincs is láthatóan jelen, de térbeli elrendezéssel képes mégis a folyamatos ellenőrzöttség érzését gerjeszteni a fogolyban.²⁴ Az Andrássy út 60-ról is őrződik ilyen emlék:

„Az őz a pincelabirintuson keresztül átkísért egy másik épület magasföldszinti, tágas, de rácsos ablakokkal elválasztott zárkájába. Ez a helyiség olyan volt, mint az amerikai filmekben látott Sing-Sing börtön. A helyiség mérete kb. 6×5 méter volt, és a folyosó felé eső falat rács pótolta. A zárka előtt égő erős fényű lámpa és a kintről behatoló fény két oldalról falra vetítette a rács árnyékát. Így akármerre nézett az ember, vagy valódi, vagy árnyék rácsozatot látott. Később éreztem, hogy ennek az elrendezésnek

²¹ Ispánki 1995: 237.

²² Ispánki 1995: 112.

²³ Ispánki 1995: 297.

²⁴ Foucault 1990: 274.

kimondottan pszichológiai hatása van. Egy idő után ébren, vagy álmomban mindig rácsokat láttam.”²⁵

A hatalom már nem is az őr személyében manifesztálódik, hanem arctalanul, a felületek és fények összjátékában, egy olyan elrendezésben, melynek belső mechanizmusa közvetíti a hatalmi viszonyt. A fogoly pszichéje olyan belső ernyővé vált, amelyre a testet fogva tartó, nyomasztó börtönvilág képei vetültek rá.

A büntetés lényege a test megalázása és lelki kinszenvedések okozása, s a kínzók évszázadok alatt megtanulták, ha valakit a testi intimitás tabuinak megszegésére kényszerítenek, azt súlyos kínzásként éli meg. Az összezárt börtönélet kegyetlenül felszámolja az intimszféra végső határait is, az addig szabályozott, önfegyellemmel bíró test anyagcserével kapcsolatos funkciói óhatatlanul nyilvánossá válnak. A közös kübli „otthonunknak ez a lehangoló tartozéka, rákényszerített bennünket, hogy egymás minden életműködésének akaratlan, de intim tanúi legyünk”.²⁶ De a legrosszabb mégis az volt, ha

„[a] WC-zést az őr előtt kellett elvégezni. Alighogy az ember leült az őr azonnal ordítani kezdett, hogy húzza fel a nadrágját és hagyja abba. Sokaknál ez a felügyelet alatt végzett szükségletvégzés olyan komplexussal járt, hogy egyszerűen képtelenek voltak az őr előtt [...]. Amikor aztán visszazavarták a zárkába, pokoli fájdalmakat álltak ki, hogy a következő zárkanyitáig vissza tudják tartani”.²⁷

A foglyok, ha nem is látták önmagukat, a kínzások és a személyi higiénia hiányából fakadó működési zavarok következtében érzékelték saját testük változásait. A testkép – ahogy a test a szubjektum számára megjelenik – test és lélek kapcsolatának közvetítőjeként, a test fiziológiai, pszichológiai és szociális állapotának mintegy „összérzeteként” tudósít a saját test aktuális állapotáról.²⁸ A jelentős súlyvesztés, a mosdatlanság, a lepedékes nyelv a saját testüktől való viszolygás ijesztő élményét adta a foglyoknak.

„Amikor a főfolyosóról a tükrös, szecessziós faragványú előtérbe fordultunk, amiből Péter Gábor előszobája nyílt [...] megálltam én is. És ekkor elképedésemre a jobboldali hosszú tükörből egy idegen, beesett szemű, bozontos szakállú alak meredt rám. Az én középszürke ruhám lötyögött rajta s amikor megfogtam a zakóm gombját, ő ugyanezt tette. Mégis nehezen győztem meg magam, hogy a tükörképemmel állok szemben”.²⁹

²⁵ Kubinyi 1989: 126.

²⁶ Szász 1979: 268.

²⁷ Fehérvári 1990: 211.

²⁸ Csabai–Erős 2000: 88.

²⁹ Szász 1979: 98.

A testhez való személyes kapcsolat kiterjesztéseként is felfogható tükör kéméletlen kegyetlenséggel számolt le a régi testkép emlékével. Mivel a személyesség nemcsak a saját öntudatban létezik, a fogoly mások tekintetéből is kénytelen kiolvasni fizikai állapotát, s benyomások komplexumaként érzékelni, hogy megváltozott testképe környezetéhez való viszonyát is negatívan módosítja.

„Ha ilyenkor a rituálissá vált talpalás után képtelen voltam feltápáskodni, – írja a kínzások és a többhetes mosdatlansága okán testileg leromlott Szász Béla – az ezredes apró rúgásokkal odalökdösött nekem egy székem. A kezével nem érintett, hogy így is értésemre adja, mennyire undorodik tőlem.”³⁰

A testi kínzásokkal felérték az állambiztonsági tisztak lelki gyöttrései, s ezt a tényt a koncepciós perek rehabilitációs eljárása során külön, elmarasztalólag is kiemelték a vizsgálatot végzők.³¹ A lelki kínzások elviselhetetlenségét is testi gyöttrések víziójának előrevetítése szolgálta, legtöbbször a hozzátartozók, a feleség, a gyerek vagy az idős szülők megkínzásával való fenyegetés képében. „Közölték velem, ha nem ismerem el, hogy amerikai kém vagyok, 10 perc múlva bent lesz a feleségem és a gumibotot tövig fogják belenyomni előttem.”³² Úgy az ÁVH-n, mind a Katpolon a lelki felórlás bevett módszereként alkalmazták a magánzárkát. „Amikor először vittek kihallgatásra, alig jött ki hang a torkomból. Teljes süket-ségben és némaságban teltek a hetek, a hosszú hetek.”³³ Az erősek küzdöttek testük leigázása ellen: „Amennyire lehetett, tornáztam” – emlékszik Kéri Kálmán, hogyan próbált meg felülkerekedni az ordas körülményeken.

A rabokat a tudatmódosító szerektől való félelem, az önmaguk feletti tudati kontroll elvesztésének réme is gyötörte. Korabeli visszaemlékezésekből ismeretes a mescalinnal preparált feketekávé és cigaretta, míg a másik ÁVH által használatos szert, a scopolamint ételbe keverték bele. E szerek borzalmas víziókat és hallucinációkat okoztak, egyben „megnyitották a lélek gátlásait és egy beszélési, igazmondási kényszert idéztek elő”. Hatására egy „preparált” rab így emlékszik: „A falak, a berendezési tárgyak ködszerűvé válnak, alakokat lát, hangokat hall. Úgy tűnik, hogy kinyílik az ajtó, belép egy ávos tiszt, ágyához ül, és kihallgatja ügye felől. Úgy érzi, mintha egy nagy röntgenkészülék volna ráirányítva, melyen keresztül az ÁVÓ lelkének legtitkosabb zugaiba is belelát.”³⁴

A külvilágtól való elzárttság szorongató érzése sokszorososan felerősítette a cellákba behatoló hangokat, rettenetes ideg feszültséget okozva az őrizetesekeknek: „Ami elviselhetetlen volt: a sikolyok. Férfi vagy női ordítás vegyesen. Főleg éjszaka.”³⁵ A teljes sorsbizonytalanságban lévő rabok saját jövőjük egy lehetséges

³⁰ Szász 1979: 95.

³¹ Baráth 2000.

³² ÁBTL 2.1. (Zárt) IX/2 15.

³³ Kubinyi 1989: 251.

³⁴ Ispánki 1995: 320.

³⁵ Kubinyi 1989: 250.

változataként élték át a kintről beszűrődő zajokat: „A börtönben hallatlan idegfeszültségben teltek a napok. Egész napon keresztül folytak a kivégzések.”³⁶

A MEGKÍNZOTT TEST

Régen a vallatás során alkalmazott speciális fájdalomkeltő technikákat a latin *torquet* kifejezésből tortúraként, vagy *sanyargatásként* említették. Még a 15. és 16. századi Európában is úgy gondolták, hogy az igazság nem a tanú szavaiban, hanem a testében lakozik, s a kínvallató feladata ezt feltárni a fájdalomon keresztül. Épp ezért a szankciók jó része is a fájdalomhoz kötődött, vagy testcsontkításhoz, és még a börtön is a szenvedés elvárásaira épült a maga sötétségével, szennyével és bűzével. A modern korban, bár gyengült a test és az igazság közötti kapcsolat gondolata, továbbra is folytak kínzások, de most már azzal a filozófiával, hogy a kínzás „kimondatja azt, amit az egyén elhallgat”.³⁷ A magyar terror szervezet működtetői bizonyára nem tanulmányozták a teológiát, de a korai kereszténységben is meghatározó jelentőséggel bírt a test sanyargatása, s a már-már horrosztikusnak tűnő aszkéta-hőstettek³⁸ módszereiket tekintve helyenként meglepő hasonlatosságot mutattak az állambiztonsági terminológiában is „sanyargatásként” említett kínzásokkal. Ide sorolható annak a középkori atyának az esete, aki „olyan cellát ötlött ki maga számára, amely megfelelően kicsiny és szűk ahhoz, hogy se állni, se feküdni ne tudjon benne”.³⁹ Ez egybecseng a magyar terror szervezet által sanyargatott rab emlékével: „...becipeltek egy kb. négyzetméteres alapterületű beton fülkébe. A falnak döntöttek, és rám zárták az ajtót. Itt nem egy ember, de egy féreg sem tudott volna leülni vagy lefeküdni. Itt csak állni lehetett.”⁴⁰ Barsauma szír szerzetes, aki az 5. században vasruhát viselt és fogadalmat tett, hogy „sohasem fog ülni vagy feküdni. Alváshoz erre a célra kialakított kampókra lógaszokodott fel”⁴¹ – történetéhez pedig némiképp hasonlatos Szász Béláé, akit kínzása során egy alkalommal fogadalom nélkül is kilenc napig egyfolytában étlen-szomjan falhoz állítottak, minek következtében elefántlábbá dagadt a lába, és a szíve kis híján felmondta a szolgálatot.⁴² A keresztény aszkézis másik sajátos kifejezése, a test *mortifikálása* szándékát tekintve hasonló volt a Gyűjtőfogház parancsnoka által kinyilvánított elvvel: „Vegyék tudomásul, nem kell a testükkel elszámolnunk, legfeljebb a néhány vödör mész előteremtése okozhat gondot.”⁴³

³⁶ Kubinyi 1989: 90.

³⁷ Innes 1998: 188.

³⁸ Geréby 1996.

³⁹ Geréby 1996: 64.

⁴⁰ Kubinyi 1989: 140.

⁴¹ Geréby 1996: 64.

⁴² Szász 1979: 85.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-150023 49.

A legegyszerűbb kínzás a *verés*, s az orvostudomány is régóta ajánlja, mint a hatásos stimulálás eszközt, melynek modern változata az elektrosokk, s amelyet ma is világszerte széles körben alkalmaznak titkos kínzóeszközként.⁴⁴ Miután a verést államvédelmi módszerként engedélyezték az ÁVH-nál, a kihallgatások során és a börtönökben a legdrasztikusabb túlkapasok történtek, melynek következtében emberek százai megnyomorodtak, vagy meghaltak. Farkas Vladimír vallomása is ezt a gyakorlatot támasztja alá: „A verések állandó velejárói voltak az összes folyó vizsgálatoknak, nem beszélve arról, hogy a Rajk-ügynél a legtöbb esetben a verések, mint a legelvetemültebb ellenségeinkkel szembeni gyűlölet jogos kifejezési formái szerepeltek.”⁴⁵

Ha testtétképet nem is készítettek, de a negyvenes évek végére az Államvédelmi Hatóság vallatótisztjei már képessé váltak profi módon levezényelni a kihallgatásokat. A Rajk-per egyik vádlottjának tanúvallomása szerint: „Céltudatos-ságot mutat a kínzásban az, hogy orvossal vizsgáltatták meg a szívemet, mennyit bír.”⁴⁶ Féktelen kegyetlenkedéseikről a terrorszervezet tevékenységét feltáró felülvizsgálati iratok tanúskodnak:

„Az őrizeteskkel szemben a legdrasztikusabb fizikai kényszert alkalmazták. Általános volt a végnélküli kifárasztás, hogy ezzel „megtörjék” őket. Az őrizeteket ember-telenül összeverték, összerugdosták, földre teperve talpalták, heréjüket verték, tüvel szurkálták, testükre égő cigarettát nyomtak. Sót etettek velük, órákat kellett kezüket falhoz szorítva állniuk, állva és térdelve hallgatták ki őket, éhezették, éjjel-nappal bilincsből tartották őket, nem engedték aludni.”⁴⁷

A magyar terrorszervezet működésének rejtett mechanizmusát annak létrehozói és működtetői értették igazán, de a legmélyebb megértésig azok jutottak el, akik maguk is e gépezet áldozataivá váltak. A rettegett Katpol vezetője, a tábornok-perben koholt vádak alapján halálra ítélt Pálffy György „letartóztatása után 48 órán belül bántalmazás nélkül az összes feltett kérdésekre beismerő vallomást tett [...]. Pálffy a katonai elhárítás irányítója volt, ismerte a módszereket, főként ennek tulajdonítom, hogy különösebb nehézség nélkül vallomásra lehetett bírni”.⁴⁸

Az *arc* a személyiség külső megtestesülése, az egyéniség „homlokzata”, mely talán éppen ezért is válhatott a kínzások kitüntetett testrészévé. Az arcba való „behatolás” a személyiség legmélyebb rétegei ellen intézett támadás, amire a verőlegények ösztönösen ráéreztek. Számtalan memoárban emlékeznek az arc meggyalázásának ehhez hasonló rettenetére: „Odaállított a fűtőtest elé, mély térdhajlításokat vezényelt, és közben arcul köpdösött”,⁴⁹ de egyetlen emlék

⁴⁴ Magyar 1997: 63.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-150023 23–24. (*Farkas Vladimír vallomása*)

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-150023 73.

⁴⁷ ÁBTL 2.1. (Zárt) IX/2 5.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 (*Dr. Janikowszky Béla áv. ezredes vallomása*)

⁴⁹ Kubinyi 1989: 127.

sem képes felülmúlni azt a máig bizonyítatlan esetet, amit Farkas Vladimírnak tulajdonítanak:

„Kádárt felemelték. Vladimír odalépett hozzá. Két pribék erőszakosan felpackolta a volt belügyminiszter száját és az ezredes, mintegy mellékesen, mint akinek csak a szükségét kell végeznie, beleürített a szájába. Mindenki nevetett. Valóban mulatságos figura volt a véres és magatehetetlen ember, amint fuldoklik a vizeletben.”⁵⁰

Az arc védeése egyben az individuum védelmét is jelenti: „Amikor az egyik nyomozó se szó, se beszéd arculütött, én ugyanolyan lendülettel visszavágtam. Az első talpalás szinte önként vállalt megpróbáltatásnak látszott [...], ám az első arculütés oly tüntető megaláztatásnak, amit ösztönszerűleg, a várható következmények megfontolása nélkül torol meg az ember.”⁵¹

Az arc a külső és belső világ egymásra vetülése, mely egyben tudósít az egész test mentális állapotáról is. Rajk Lászlót megpillantva Szász Béla mindent megértett, amikor kihallgatása során szembesítették a per fővádlottjával: „Máskor pirosposztag, de most hamuszürke arcát felém fordította, ám szeme kihunytan meredt rám. Rajk homlokredői kemény ráncokká mélyültek, kimerült vonásait pedig keresztben három párhuzamos barázda szelte át, akárha mindeniket léniával húzták volna meg.”⁵² Az arc kifejeződése maga a jelentés, amit egy interszubjektív kapcsolatban a másik fél metakommunikatív üzenetként képes értelmezni. Farkas Vladimír így emlékszik Rajk kihallgatására: „Soha nem fogom elfelejteni: egy agyongyötört, megkínzott [...] ember ült velem szemben. Amikor meglátott, egy pillanatra meghökkent és határozott gúny volt kiolvasható a szeméből és az egész arckifejezéséből. Nyilván arra gondolhatott, hogy rosszul állhat inkvizítorainak szénája, ha ilyen taknyos kölyköt is csatasorba állítanak ellene.”⁵³ Az arc szétverése, elpusztítása a személy eltűnésének, megsemmisülésének képzetét képes kelteni környezetében: „Ha nem szólít meg, elmegyek mellette. A fejét alaktalanná verték, kék és lila színekben játszott” – emlékezik vissza egy rab barátja fejének felismerhetetlenné verésének döbbenetéről.⁵⁴

A hatalom nemcsak a rabok testét, de *tekintetét* is kontrollálja: a látványtól való megfosztással szabályozza tekintetük tárgyát és irányát. A kistarcsai fogolytábor valamennyi barakkjának ablakát bemeszelték, hogy a teljes sötétségben sínylő rabok elveszítsék a valósághoz fűződő kapcsolatukat. Az ÁVH börtönökben is súlyos büntetéssel fenyegették a cellaablakon való titkon kitekintést, s az udvaron sétálniuk is csak szigorúan mellre-hajtott fejjel lehetett. A vallatók még a maguk látványától is megfosztották a foglyokat: volt közöttük, aki egyenesen

⁵⁰ Aczél–Méray 1982: 222.

⁵¹ Szász 1979: 28.

⁵² Szász 1979: 63.

⁵³ Farkas 1990: 203.

⁵⁴ Kubinyi 1989: 90.

megtiltotta, hogy beszéd közben ránézzenek, mások a vállatolámpák fényének arctalansága mögé bújtak az őrizetek tekintete előtt.

A *bőr* a külső és belső világ között húzódó demarkációs vonal, mely az élet és halál peremét is jelentheti. Recskén az orvos „fenékpróbával” állapította meg, kinek mennyi ideje van még hátra: összecippentette a fenék húspárnáját, „ha a bőr összetapadt, az már annyit jelentett, hogy nincs izom, tehát az illető el van intézve”.⁵⁵ Rabtársai emlékezete szerint a jól megtermett férfiként börtönbe vetett Hóman Bálint bőre, halálakor „hatalmas lebernyegként borította be” a csontra fogyott ember testét.⁵⁶

„Az ÁVH-nak nem kell az emberek bőrével elszámolni.”⁵⁷ A terrorszervezet e hírhedtté vált szállóigéjének talán legdöbbenetesebb és legrejtélyesebb esetét a Szűcs testvérek, Szűcs Ernő rettegett ÁVH ezredes, és a Londonból hazarendelt, kémkedéssel megvádolt Szűcs Miklós 1950. november 21-ei brutális agyonverése szolgáltatta. Azé a nagyhatalmú Szűcs Ernőé, aki Péter Gábor helyetteseként a Rajk-per operatív előkészítését végezte, s aki mindig is a szovjet tanácsadók legteljesebb bizalmát élvezte. Lefogásukra és verésükre telefonon keresztül maga Rákosi utasította Péter Gábort: „...két nap és két éjjel úgy verjék ezt a rohadt Szűcsöt, hogy ropogjanak a csontjai”.⁵⁸ Szűcs Ernő agyonveretésének állambiztonsági hátterét Princz Gyula, a Rákosi üzenetét beteljesítő verőcsoport vezetőjének későbbi vallomása világítja meg némiképp:

„...Szűcs Ernő még Moszkvában Rákosi Mátyás figyelésével volt megbízva. Ebből kifolyólag Rákosi nyilván tudhatta, hogy Szűcs Ernő róla milyen adatokkal bír. Ugyanakkor Szűcs Ernő részese volt azoknak a visszaéléseknek, amelyeket Farkas Vladimírral, Péter Gáborral közösen végeztek, így az ő halálának érdeke senki más-hoz, mint csak ezeknek a személyeknek érdekéhez fűződik.”⁵⁹

A párton belül is sokaknak okozott gondot az, hogy hazatérte után is titkon tovább dolgozott a Szovjetuniónak:

„A szovjet állambiztonsági szervek Szűcs Ernőt Moszkvában 1942-ben ügynökként beszerverték és dolgoztatták. Szűcs 1945-ben visszatért Magyarországra, rövidesen az Államvédelmi Hatósághoz került helyettes vezetőnek, s »Gerendás« fedőnéven továbbra is ügynöki munkát végzett a Berija-Abakumov féle provokátor csoportnak. [...] Fő feladata volt a különböző vezető elvtársakat ügynökökön keresztül figyelteni, ellenőriztetni.”⁶⁰

⁵⁵ Böszörményi 1990: 128.

⁵⁶ Ispánki 1995: 262.

⁵⁷ ÁBTL 2.1.(Zárt) IX/2 6.

⁵⁸ ÁBTL 2.1. (Zárt) VI/1-c/1 4.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 (Princz Gyula vallomása)

⁶⁰ ÁBTL 2.1. Sz.n. (Zárt) IX/1/1 (Szovjet vonatkozású anyagok)

A két testvért, de különösen Szűcs Ernőt a verőcsoport tagjai Farkas Vladimir utasítására olyannyira megverték, hogy ép bőrfelület nem maradt rajtuk, egész testfelszínük bevértett, mintha súlyos égési sérüléseket szenvedtek volna. Ennek ellenére az egyik verőlegény visszaemlékezése szerint az ÁVH főorvosa, dr. Bálint István ezredes „...Szűcsék állapotát egyáltalán nem tartotta súlyosnak”.⁶¹ Az anonim boncolási jegyzőkönyv (a civil kórboncnok nem tudta, kiket is boncol) ezzel szemben másnap, a boncolásra elrendelt két test igen súlyos állapotáról számolt be, így Szűcs Ernő testéről:

„Boncolt erőteljes férfi halála sokszoros tompa erőszakos behatásra keletkezett kiterjedt bőralatti szövetközi vérzés és a sérülések elszenvedésekor beállott általános ideg-rázkódtatás következtében erőszakos úton állott be. (...) Megjegyzendő, hogy a sérülések, bőr alatti bevértések sajátossága szerint már egy megelőző időpontban is voltak tompa, erőszakos behatás nyomán keletkezett bőr alatti szöveti vérzések...

Dr. Fáber Viktor kórboncnok, a László Kórház igazgató főorvosa
Vác, 1950. november 22.”⁶²

A Szűcs testvérek halálát mindenki „értetlenül” fogadta. Rákosi magyarázatot követelt Péter Gábertől, aki „...azon véleményének adott kifejezést, számára érthetetlen, ahogy a verést végrehajtották, »szakértői« a verésnek, hogyan tudtak ilyen szakszerűtlenül verni”.⁶³

A Szűcs testvérek holttestét boncolás után ismeretlen helyen hantolták el, a legnagyobb titokban. Ügyüket még az ötvenes évek államvédelmi túlkapásait vizsgáló felülvizsgálatoknál sem hozták szóba.

Az államvédelmiek az egész test „megdolgozására” is alkalmaztak kínzási technikákat, közülük is legelterjedtebb volt a test izomzatának és izületeinek megnyújtása, kifeszítése kikötés vagy felfüggesztés formájában. Az örök kedvenc szórakozása, a *hintázós mozi* több hajdani rab emlékezetében hagyott örök nyomot. A bokájánál-csuklójánál hátul gúzsba kötött fogolynak fejét feltartva a folyosó legtávolabbi pontját kellett néznie négy órán át, „mintha filmet nézne”. Ilyenkor a nyakizmok megfeszülése folytán a fej vérellátása akadozni kezdett, a kikötözött egy idő után elájult, mire jéghideg vízzel felfestették, és folytatódhatott „a sztálingrádi csata nézése”. Ezzel épp ellenkező hatást értek el az egyes testrészek összeszorításával, erőteljes préselésével. A nyomással történő kínzás egyik gyakori változatát az őrizeteselek „jeruzsálemi siratófalnak” nevezték: orruk a jéghideg falnak nyomva kellett órákon át mozdulatlanul állniuk, amitől a szemükből megállíthatatlanul patakzott a könny. Vallatóik kínzó fájdalmat okoztak a test tengely körüli elcsavarásával is, a Mindszenty-per egyik vádlottja így emlékszik rabtársa megkínzására: „...gumibottal kiverték a fogait, öt ujjáról levették a körmét, két íróasztal közt egy rúdhoz kötve kezeit és lábait forgatták

⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-150023 5.

⁶² ÁBTL 2.1. (Zárt) VI/I

⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-150023 5.

»papagájforgatással«, ahogy az ávosok nevezték.⁶⁴ Több kínzásfajta a test felszínének megbontásával járt: ezek közül a tépés olyan, keleti kínvallatóknak tulajdonított büntetési forma volt, melynek különösen fájdalmas változatát honosították meg az 1918–19-es polgárháború során a bolsevikok: gramofontűket nyomtak fehérorosz katonák körme alá, így egyetlen mozdulattal letéphetőkkelé váltak a körmök.⁶⁵ A magyar politikai terrorszervezetnél is előszeretettel alkalmazták a kézfejek gumibottal történő szétverését, ami után az ÁVH orvosai csipesszel, nemegyszer érzéstelenítés nélkül szaggatták le a sérült körmöket. Csonkítással a hatalom visszavonhatatlanul megbélyegzi a testet. Az Államvédelmi Hatóság büntetési-kínzási gyakorlatában nem alkalmaztak direkt csonkítást, előfordult azonban, hogy brutális kínzók túlkapásait követően amputálni kellett a fogoly valamely végtagját, örökre nyomorékká téve őt. Különösen a „vasalásnál”, a kurtavas órákon át tartó szorításától, vérellátás hiányában először csak elzsibbadtak, majd egy idő után elhaltak a végtagok. „A láb, és a kézfejek duplájára dagadtak, szinte feketék voltak az ott összeszorult vértől. A kar, de főleg a combok annyira kihúzódtak, hogy minden mozgási funkcióra képtelenek voltak. Az elítéltek egy ilyen büntetés letöltése után a hasukon csúsza a könyökükön vonszolták magukat előre.”⁶⁶ A totális alávetettség okozta szenvedés végső határai ezek, amelyekből lehetetlen a kimenekülés. „De nemcsak testi, hanem szellemi kihatása is volt a vasalásnak. Voltak olyanok, akik egy ilyen büntetés után szinte megnémultak, voltak olyanok, akiknél féltő volt, hogy megzavarodtak.”⁶⁷ Elaine Scarry szerint az intenzív fájdalom ilyenkor elpusztítja az egyént, és a külvilágot is azáltal, hogy lerombolja a köztük lévő határt. Megváltoznak a test téri viszonyai is, a rettenetes kín hatására a test mintegy „kiterjed az univerzumba, közvetlen kapcsolatba kerül a külvilággal”.⁶⁸ 1951. októberében Recsken történt meg az a hírhedt eset, hogy az őr a gúzsba kötött rabot a tűzforró kályha felé fordítva, annak rettenetes üvöltése ellenére otthagya. A gúzsba kötött fogoly keze annyira megégett, hogy a kórházban amputálni kellett. „Miután a Gáti a kezemet levágta, ami egy döbbenetes érzés, és a kezemet a vödörbe dobta, akkor azt mondta, hogy maga sem fog többé zongorázni.”⁶⁹

Aki kínozt, szélsőséges helyzetbe hoz másokat, de a rabok talán a legszenvedőbb tabuik megszegésére kényszerítésüket élék át a legsúlyosabb kínzásként. A lemeztelenítés, az áldozat testi-szexuális megalázása a legvégsőig fokozza a test kiszolgáltatottságát. „Meg akarták itatni a saját vizeletemet” – idézik vissza rabok.⁷⁰ Az államvédelmi iratok tanúsága szerint az ÁVH kihallgatók a foglyok

⁶⁴ Ispánki 1995: 260.

⁶⁵ Kerrigan 2001: 113.

⁶⁶ Fehérvári 1990: 140.

⁶⁷ Fehérvári 1990: 140.

⁶⁸ Scarry 1985. Idézi: Csabai 2005: 36.

⁶⁹ Böszörményi 1990: 113.

⁷⁰ Kubinyi 1989: 251.

testi intimitásának személyessége elleni legkegyetlenebb támadásai közé tartozott a WC csészeből itatás, vagy a saját ürülék evésére kényszerítés. Ilyen végső határhelyzeteket elemez Julia Kristeva *Bevezetés a megalázottsághoz* című tanulmányában, melyben az „abjekt”-nek, a test „leválasztható” részeinek, „melléktermékeinek” három általa elkülönített formájából a testváladékokkal, a testi melléktermékekkel és a holttesttel kapcsolatos érzelmekkel is foglalkozik: „Ezek a nedvek, a mocskok, a szar, mind olyanok, amit az élet aligha visel el, vagy csak amelyik már halálra ítélt. Élő mivoltom határaihoz értem. Ebből a horizontból bontakozik ki élő testem.”⁷¹

A TEST KIZSIGERELÉSE

Internáló táborok a Horthy-korszakban is működtek, de korai változatukban leginkább köztörvényes bűnözők elkülönítésére használták, akikkel közmunkát is végeztek. 1945 után, a szovjet érdekszférában új táborok keletkeztek, ahová a politikai ellenfeleket internálta a hatalom. Ezek Magyarországon kívül éppúgy fellelhetőek voltak Bulgáriában, Romániában, mint ahogy Csehszlovákiában is. E táborok, a politikai ellenfelek megbüntetésén és eltüntetésén túl, jelentős gazdasági szereppel is bírtak, odatelepítették őket, ahol nagyszámú, fegyelmezett és olcsó munkaerőre volt szükség, így Magyarországon is jórészt a szénmedencék köré építették őket. A munkatáborokban a mostoha életkörülmények között élő rabok munkaerejének totális kizsigerelése folyt, a sorozatos halálesetek eltussolásával. „Még ma sem tudjuk, hány halott volt” – vallják a recski túlélők. Az ötvenes években e táborok váltak a fékezhetetlen kegyetlenkedések színterévé, „a recski munkatábor elsősorban fenyítő, büntető intézmény volt, ahol nem a munkateljesítmény, hanem a munkát végzők szenvedése volt a cél” – állítják a hajdani rabok.⁷² Az Államvédelmi Hatóság börtöneiben, ha nem is fékeztek magukat a kegyetlenkedésre hajló örök, valamiképp mégis egy zárt nyilvánosság kontrolljával szembesültek. „A táborban minden lehetőség adott volt a gyors halálra éppúgy, mint a lassú kínoktól koszorúzott, lassú kínszenvedésre.”⁷³ Itt, a munkatáborok külvilágtól elzárt, titkos és kontroll nélküli világában szabadulhattak csak fel igazán a brutálisan kegyetlen indulatok. „Semmi különbség nem volt a táborok között. Talán annyi, hogy Recsken nem lőtték meztelenül tarkón az embereket, mint Dachauban vagy Szolovecken”.⁷⁴ A Recsket megjárt Kéri Kálmán is beszélt a táborőrök épp ésszel alig felfogható, cél nélküli kegyetlenkedéseiről:

⁷¹ Kristeva 1996: 170

⁷² Sztáray 1981: 372.

⁷³ Kubinyi 1989: 260.

⁷⁴ Kubinyi 1989: 261.

„Ásattak három lyukat, és a szűk gödrökbe beleállították az embert. Amikor én kerültem sorra, éppen szakadt az eső. Ott álltam étlen, szomjan. Az eső felülről verte a fejemet, a bokámtól felfelé egyre emelkedett a víz. Ha az örnek kedve támadt, kiparancsolt a mocsokból, megvert és visszarúgott.”⁷⁵

Eliane Scarry szerint a kínzók megpróbálják megkülönböztetni magukat áldozataiktól azzal, hogy tagadják a szenvedők emberi mivoltát, s megpróbálják csupán jelképnek tekinteni áldozataikat. Amint a fogoly megmutatja, hogyan zárkózik be saját világába, a kínzók úgy igyekeznek ezt a világot mindenáron lerombolni.⁷⁶ De kik voltak a hatalom gyűlöletének médiumaként szolgáló kínzók? A háború befejeztével gyorsan megszervezett politikai rendőrségbe nagyszámban áramlottak be alacsony iskolázottságú, rossz szociális környezetből érkező, jórészt fiatal és középkorú férfiak, akik kiváló karrierlehetőségként éltek meg a terrrorszervezetbe kerülésüket. Dénes Béla, aki az elmaradt cionista per kiszemelt fővádlottjaként négy évig, raborvosként élt az ÁVH börtönpokolban, így emlékszik rájuk:

„Az ávós örök a legvadabb és legszemetebb népségből kerültek ki. Soha nem tudtam megérteni, honnan került elő ennyi, vad indulatokkal teli ember. És a régi fegyőrök közül is csak azokat vették át, és öltöztették be ávós egyenruhába, akik komizkodásaikról eddig is hírhedtek voltak. [...] Az ÁVO megkereste a neki megfelelő embereket, és a neki megfelelő emberek rátaláltak az ÁVO-ra”.⁷⁷

A munkatáborokban teljesítményt kellett felmutatni, ezért az örök a munka fokozásáért mindenre képesek voltak. Ösztönösen érezték, hogy a testet annál engedelmesebbé kell tenniük, minél nagyobb hasznot hajt nekik. A „normaszegőket” esti ételmegvonással, gúzsbakötéssel büntették, a renitenseket pihenőnapok nélkül, 12-14 órás munkával kizsigerelt büntetőbrigádokba gyűjtve dolgoztatták.

ÁLLAMBIZTONSÁGI JÁTÉK A TESTTEL

Bár Rákosi Mátyás a koncepciók perек lebonyolítását illetően határozottan elhárított magáról minden felelősséget, az állambiztonsági iratokban fennmaradt valóságok ennek épp ellenkezőjéről tanúskodnak:

„A Rajk-ügy tárgyalása betanított vádlottakkal és tanúkkal folyt le, sőt a kérdések-válaszok is elő voltak készítve, Rákosi Mátyás figyelemmel kísérte a tárgyalást és telefonon többször utasítást adott egy-egy kérdés feltevésére és megjelölte azt is, milyen választ kell adni.”⁷⁸

⁷⁵ Kubinyi 1989: 256.

⁷⁶ Scarry 1985.

⁷⁷ Dénes 1991: 69.

⁷⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 (*Károlyi Márton vallomása*)

Akik nem tudtak e színjátékról, különös jelenségekre lettek figyelmesek: „Feltűnt nekem, hogy többen kérték, hogy vallomásuk megtételénél jegyzeteiket használhassák. Ennek jelentőségét csak később értettem meg.”⁷⁹

A hatalmi elit a testkép manipulálásával is küld üzenetet, s mindig akkor konstruál megkülönböztető jegyet a testen, ha épp ezzel kíván valamilyen jelet adni. A Rajk-pernél is ez történt: „Az ügy védőit a javasolt személyek közül Rákosi választotta ki megjegyezve, hogy Rajk védőjének egy csúnya zsidót kell szerepeltetni, hogy a közönség előtt ne legyen szimpatikus.”⁸⁰

A korabeli koncepciók perekre használt „kirakatperek” szó találóan kifejezte azt a díszletekkel ügyesen berendezett „állambiztonsági színpadot”, mely a színlelésre és a perek során felvonultatott hamis kellékek egész tárházára alapozta működését. E perek során az eljátszandó szerepekre kiválasztott „médiumok” minden lehetséges kommunikációs csatornán fogvatartóik üzenetét voltak kénytelenek közvetíteni: külső megjelenésükben, hatásos fellépésükkel, hitelesnek tűnő előadókészséggel. A hatalom „íróeszközei”, melyekkel e testeket a nyilvános tárgyalásokra „fazonírozták”: a perre mesterségesen felhizlalt testek, új frizurák és divatos ruhák, nőknek smink, melyek elfedték a börtönfogság sápadtságát. A hatalom ízekre szedte kiszemelt áldozatait, hogy aztán a nekik szánt szerepnek megfelelően újra összerakja őket. Megszületőben a *politikai anatómia*, mondja az eljárásról Foucault.⁸¹ A kizárólag külső jegyekre szorító átváltozások korcs változatai voltak ezek, maszkok, melyek elrejtették a dolgok igazi természetét.

A rádión is közvetített Grósz-per két koronatanújának példája „belülről” látatja az állambiztonsági marionett-előadások kulisszák mögötti előkészületeit:

„Minden kérésüket teljesítették [...]. A főtárgyalásra ruhát szabattak rájuk és az elítéltek raktárából szabadon választhattak maguknak cipőt, inget [...]. Hajukat megnöveszthették, frizurára nyírták őket, [...] és civilbe öltözött ÁVH-ás tisztek felügyelete mellett elvegyültek a közönség között, majd mikor nevükön szólították őket, mikrofonba mondták vallomásukat. [...] A főtárgyalás után a cifra gúnyát lehúzták róluk és bevágták őket egy rideg cellába. [...] Így érkeztek meg kopaszon a főtárgyalást követő titkos tárgyalásra, [...] amelyen őket is halálra ítélték. Egyszerűen likvidálták a kényelmetlen tanúkat.”⁸²

⁷⁹ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4

⁸⁰ ÁBTL 2.1. (Zárt) IX/2 18.

⁸¹ Foucault 1990: 188.

⁸² Fehérvári 1990: 91.

LESZÁMOLÁS A TESTTEL

A politikai hatalmat birtoklók nemcsak életükben, de halálukban is markukban tartják a testet: a halálba vezető úton kegyetlenül végighajtják őket, a kegyelet szikráját haláluk után is megtagadják tőlük. A kivégzésre várók gyakran heteken, hónapokon át várnak ítéletük végrehajtására, de az élet-halál mezsgyéjén várakozás élményéről már csak a kegyelemben részesülők tudnak hiteles beszámolóval szolgálni. A halál torkából visszatértek végigjárták a test kivégzésének komor és embertelen szertartását, megjárván a siralomházat: „...amiben csak egy kis asztalka és egy szék állott. Ebben a zárkában, a széken ülve kellett azt a kb. 20 órát kivárnia, míg a reggeli órákban megbilincselve, két oldalról közrefogva vitték a bitófa alá”,⁸³ vagy a halálraítéltek tömegcelláját, amelyben „a két, szorosan egymáshoz tolt csupasz szalmazsákból egy évtized halálraítélteinek verejtéke búzlótt”.⁸⁴ Ők láthatták csak azokat „...az elítélteket, akiket a halálos cellából egy földszinti, kipárnázott üres cellába vitték, összeszíjazták és a fejükre alszijat húztak, hogy halálordításaikat ne hallja senki”.⁸⁵ A kegyelemben részesülőkkel előbb végignézték szerencsétlen bajtársaik akasztását.

„Az elítéltek keze hátul össze volt kötözve, a szájukat egy szíjjal felkötötték, és ingre, gatyára voltak levetkőztetve. [...] Utána felléptették a kétlépcsős zsámolyra. [...] Az egyik pribék a létra tetején a hurkot ráerősítette a nyakára, a másik kirántotta a lépcsőt a lába alól, és abban a pillanatban nagyot rántott az elítélt testén. A létra tetején lévő pribék egy erős, »gyakorlott« mozdulattal jobbra rántotta az elítélt fejét, és kiakasztotta az utolsó nyakcsigolyát, és eltörte a gerincét. Az elítélt teste még vonaglott egy párat, szeméi kidülledtek és kezei erőtlenül hulltak alá. A hullákat [...] belegyömöszölték azon melegen egy papírszába, és a készenlétkben álló hullakocsiba bedobták.”⁸⁶

Rendszerint a Gyűjtőfogházba szállították a többi fővárosi ÁVH börtön halottait is, s a börtönablakon titkon kikémlelő rabok nemegyszer voltak szemtanúi a holttestekkel való kíméletlen elbánásnak. „Néhány ávéhás leengedte a jármű oldalát, majd fölkapaszkodtak rá és belsejéből csizmaorral lepiszkáltak, lerugdostak két-három mezítelen, csont bőrre soványodott holttestet.”⁸⁷ A Gyűjtőfogházból a rákoskeresztúri temetőbe vitték a halottakat, külön parcellába, jel-telen sírokba. A holtakat meztelenül, fejüket fehér kendőbe burkolva, lábujjukon papírcédulán születési és halálozási évükkel, barna csomagolópapírba tekerve dobták a földbe.

⁸³ Fehérvári 1990: 51.

⁸⁴ Fehérvári 1990: 52.

⁸⁵ Fehérvári 1990: 53.

⁸⁶ Fehérvári 1990: 53.

⁸⁷ Szász 1979: 295.

A TERROR VÉGE?

„Egyetlen hely, ahol az ÁVH tudománya felmondta a szolgálatot, azok a börtönök és internálótáborok voltak. Itt egy idő után megszűnt a terrortól való félelem. Ennek lélektani magyarázata, hogy mindazok, akik egyszer végigmentek a kihallgatási módszereken, heteket töltöttek a vizes földalatti pincékben, félig az éhhalál küszöbén, mindazok, akik végigélték a tárgyalásnak nevezett cirkuszi bohóckodást, akik az internálótáborok és börtönök tömegveréseit és középkori fenytéseit tapasztalták, azoknak az ÁVH terrorja már nem jelentett semmit! Bármennyire is hihetetlenül hangzik, de hozzászoktunk a terrorhoz, tudtuk, hogy minden lépésünknel, minden mozdulatunknál ott kísér bennünket, ebben élünk. A verések, kínzások, akármilyen pokoliak is voltak, hozzátartoztak az életünkhöz és az ÁVH-hoz. Nem tudtuk és nem is lehetett a kettőt egymástól különválasztani.”⁸⁸

Kádár János 1956 novemberében az ÁVH tevékenységéről szólva a következőkben látta az államvédelmisek elleni tömegharag gyökerét: „...saját hibájuk, hogy mindenféle nyomoztak, szimatoltak, túlzások részesei voltak, a másik fontosabb, hogy felszították ellenük a reakciósook a tömeget, mert halálíg kitarot-tak becsületből a párt mellett, mert teljesítették a parancsot”.⁸⁹ Péter Gábor is az ÁVH-sok „proletárdiktatúra megvédéséért” tett hősies áldozatvállalásában látta a lincselések okát, s ennek értelmében tette fel a kérdést:

„Vajon véletlen az, hogy az ellenforradalom a szovjet csapatok kivonása mellett az ÁVH felosztátását követelte a lehangosabban? Vajon véletlen az, hogy az ellenforradalom az ÁVH-ra vetette rá magát legjobban? Ahol egy ÁVH-st megláttak, meggyilkolták, kegyetlen módon megkínozták, a fákra fejjel lefelé felakasztották.”⁹⁰

Egyszer megfordulnak a dolgok?

⁸⁸ Fehérváry 1990: 129.

⁸⁹ Kajári 2002: 15

⁹⁰ ÁBTL 2.1. (Zárt) VI/1-c/1 15. (Péter Gábor vallomása)

FORRÁSOK

- Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)
 ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 *Farkas Mihály dosszié*, Princz Gyula vallomása
 ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 *Farkas Mihály dosszié*, Károlyi Márton vallomása
 ÁBTL 3.1.9. V-150019/4 *Farkas Mihály dosszié*, Dr. Janikovszky Béla áv. ezredes vallomása
 ÁBTL 3.1.9. V 150023 *Farkas Vladimír dosszié*
 ÁBTL 2.1. (Zárt) IX/2 *Összefoglalók koncepciók ügyekben dosszié*
 ÁBTL 2.1. (Zárt) VI/1-c/1 *Péter Gábor és társai dosszié*
 ÁBTL 2.1. Sz.n. (Zárt) IX/1/1 *Szovjet vonatkozású anyagok dosszié*
- Böszörményi Géza 1990: *Recsk 1950–1953*. Budapest, Interart
 Dénes Béla 1991: *Avós világ Magyarországon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
 Farkas Vladimír 1990: *Nincs mentés*. Budapest, Interart
 Fehérvári István 1990: *Börtönvilág Magyarországon*. Budapest, Magyar Politikai Foglyok Szövetsége
 Ispánki Béla 1995: *Az évszázad pere*. Abaliget, Lámpás Kiadó
 Kubinyi Ferenc 1989: „...*ketrecbe engem zártak...*”. Budapest, Holnap Kiadó
 Rákosi Mátyás 1997: *Visszaemlékezések 1940–1956*. 1. kötet Budapest, Napvilág Kiadó
 Szász Béla 1979: *Minden kényszer nélkül*. München, Újváry Griff Verlag
 Sztáray Zoltán 1981: A recski kényszermunkatábor. *Új Látóhatár* 3–4. 361–387.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Aczél Tamás – Méray Tibor 1982: *Tisztító vihar*. München, Újváry Griff Verlag
 Baráth Magdolna 2000: Az ÁVH és az 1950-es évek rehabilitációs eljárásai. In: Gyarmati György (szerk.): *Államvédelem a Rákosi korszakban*. Budapest, Történeti Hivatal 187–203.
 Canetti, Elias 1991: *Tömeg és társadalom*. Budapest, Európa Könyvkiadó
 Csabai Márta 2005: Az elbeszélhetetlen történet. *Thalassa* 1. 25–38.
 Csabai Márta – Erős Ferenc 2000: *Testhatárok és énhatárok*. Budapest, Jászöveg Műhely Kiadó
 Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó
 Geréby György 1996: Szenvedély és feltámadás. Bevezetés a test teológiájába. *Café Babel* 2. 61–74.
 Gyarmati György 1995: Sztálin legjobb magyar tanítványa Rákosi Mátyás. *Rubicon* 10. 27–34.
 Innes, Brian 1998: *A kínzás és kínvallatás története*. Nagykanizsa, Canissa Kiadó
 Kajári Erzsébet 2002: Az ÁVH felszámolása, 1953–1957. *História* 7. 13–16.
 Kerrigan, Michael 2001: *Kínzóeszközök*. Debrecen, Hajja & Fiai Könyvkiadó Kft.
 Kristeva, Julia 1996: Bevezetés a megalázottsághoz. *Café Babel* 2. 169–185.
 Magyar László András 1997: Verésterápia. *Café Babel* 4. 63–66.
 Scarry, Elaine 1985: *The Body in Pain: The Making and Unmaking of the World*. New York, Oxford University Press